
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

BÁRCZI GÉZA CENTENÁRIUMÁRA

SZELI ISTVÁN

A sokszor és sokak által megálmodott Vajdasági Magyar Írók és Tudósok Lexikonában bizonyára a száz esztendeje Zomborban született Bárczi Gézáé lenne az egyik legterjedelmesebb és legtartalmasabb szócikk, mint ahogyan a nevével új fejezet kezdődne A Magyar Nyelvtudomány Újabb Kori Történetében is. Zombori származásán, ott töltött ifjú évein s pusztán a tudományra tartozó indítékokon kívül nekünk egyéb nyomós okaink és érveink is vannak, hogy ma Bárczi Gézáról magasabb érzelmi hőfokon emlékezzünk meg, még ha nyomorúságos állapotaink közepette erőnkből e pillanatban mindössze egy-két alkalmi újságcikkre, esetleg szülővárosának valamely kulturális intézményében megrendezett emlékkiállításra telik. Igaz, az utóbbi jó két emberöltő alatt idomított közgondolkodásunk már hozzászokhatott, hogy díszkiadás, emléktábla, netán mellszobor csak nemzeti hősöknek, ideológiaprédikátoroknak meg napi érdekek hámjába fogható igék hirdetőinek dukál, holmi tudós elmék meg érzék be a szakmai méltatás mécszlángjával a szaksajtó hasábjain, effélék híján pedig a napilap kulturális rovatában. Ha meg e fogalmazat elkészültéig az is megszűnne, akkor legalább tudatunkban és emlékezetünkben, mint végső mentsvárunkban. Úgy véljük egyébként, hogy Bárczi Géza művéhez és egyéniségéhez nem is illene, ha márvánnyal vagy bronzsal tisztelegnénk emlékének, továbbá ha e centenárium alkalmából a tudományon túli „nyomósabb” okokra hivatkoznánk, vagy ha a mindenekelőtt a nyelvben gondolkodó tudós helyét a nemzet, a haza s a társadalom koordináta-rendszerébe illesztve próbálnánk meghatározni. Meg az sem, ha arra tennék hiú és meddő kísérletet, hogy egységesnek hitt és vallott humán világunk régiókra, vármegyékre vagy tartományokra felparcellázott kistereire zsugorítanánk azt, amit a műve számunkra jelent. Bárczi Géza nekünk ezért mindenkor és minden vonatkozásban mint a nyelv tudósa képvisel kivételes értéket. Olyan tudományszak tudósa azonban, amelynek már a tárgya is kizárja, hogy „elvont”, „önmagáért való” diszciplínaként fogjuk fel, mivelhogy a nyelv mint az egyéni és a társadalmi cselekvés

eszköze, együttthatója, teljesítménye, megnyilvánulása, produktuma az említett fogalmak (nemzet, nép, társadalom stb.) lényeges komponense.

A mondottak miatt egy ilyen nagy jelentőségű tudományos életmű értékelésénél aligha lehet elsődrendűen fontos, hogy az embernek, aki ezt az opust megeremtette, a földabrosz mely pontján jelölhetjük meg a szülőhelyét. Mégis, esendő emberek lévén, hajlamosak vagyunk annak a föltételezésére, hogy emberi-tudósi elkötelezettségén túl Bárczi Géza irántunk tanúsított önzetlen segítőkészségét az is motiválta, hogy mindvégig „közülünk való”-nak érezte és vallotta magát. (Még írói álneve is *Bácsmegyei Géza*). Bizonyította ezt szakmai képesítésünk odaadó támogatásával, tudományos munkáink tárgyilagos megítélésével, rendezvényeinken való tevékeny részvételével s számos más hozzájárulásával tudományunk felvirágoztatásához. Van rá okunk, hogy reméljük: a város tudós fiához méltó zomboriak majd gondosan összegyűjtik a Bárczi családjára, diákéletére, a szárnyait ott próbálgató költőre utaló adatokat, sőt – ha akad ennek is nyoma – a diákember nyelvről való gondolkodásának első jeleit is. Vannak ugyanis, akik föltételezik, hogy éppen a szülőtáj etnikai színgazdagsága ébresztette fel már a diák Bárcziban a nyelvi sajátosságok, különlegességek és változatok iránti érzéket: a települt s az őshonos lakosság érintkezéseiből s egymásra hatásából származó nyelvi képződmények, de még az anyanyelven belüli differenciák is: anyjának palóc, apjának pedig bácskai, de bunyeváctól, némettől, szerbtől sem érintetlen beszédmódja és nyelvjárási jellegzetességei. Reméljük hát, lesz majd művelődés- és nyelvtörténészünk, aki majd legalább oly alaposággal megírja életrajzát s oly behatóan elemzi tudományos munkásságát, mint ahogy a vidékünkéről Bárczinál vagy nyolc évtizeddel korábban elszármazott másik jeles nyelvészünkét, Szarvas Gáborét. (Napjaink szomorú aktualitásával gondolunk arra is, hogy mi lett volna belőlük, ha Szarvas hatévesen, Bárczi meg tizenhét éves korában nem távozik közülünk a tudományra nézve előnyösebb környezetbe. Az előbbiből bizonyára „céhbeli” kovácmester, az utóbbiból meg pénzügyi tisztviselő lett volna, mint édesapja volt. A magyar tudományos élet meg szegényebb maradt volna egy Szarvassal meg egy Bárczival.) Tehetségük kibontakozásához olyan körülmények kellett, amelyek lehetővé tették, hogy szinte egyként felismerjék: „... a nyelvnek, szükségszerű fejlődése során, hűnek kell maradnia önmagához, hagyományaihoz, az új nem követelheti a hagyományokkal való brutális szakítást, hanem csak a kettő: a hagyomány és az újítás összeegyeztetésében s kiegyenlítésében kereshető a kérdés helyes megoldása”. Bárczi kétségtelen érdemei közé tartozik, hogy – mint ő maga írja – egyaránt elutasította mind „a nyelvhelyességi elv sovíniszta jellegű purizmusát”, mind pedig a nyelvi önkény vadhajtasait. Ezt még az egyik utolsó nyilvános fellépésén, az 1972. évi adatai Szarvas Gábor Napokon is hangoztatta szoborleplező beszédében. Hisszük, hogy ennek az igazságnak a megelégséhez a szülőföldtől kapott s onnan magával vitt nyelvi emlékek is hozzájárultak.

Alighanem megoldhatatlan feladat elé kerülne a méltató, ha azzal bíznák meg, hogy egy-két legfontosabbnak tartott művével vázolja fel Bárczi tudós-

karakterét. Ez nemcsak azért látszik lehetetlennek, mert ő a nyelvtudomány úgyszólván minden jelentős ágában maradandót alkotott, hanem azért is, mert a tudományban valójában igen bajos elkülöníteni egymástól a „fontos” és a kevésbé fontos eredményeket. Jómagam aszerint igazodnék, hogy mely művének vagy műveinek volt legmesszebb ható érvénye az illető részdiszciplína további fejlődésében, miben tört új utakat, miben számít alapítónak vagy éppen összegezőnek. Persze ezek is ingatag, legalábbis támadható szempontok, mert hát – s éppen a nyelvet illetően – ki is mondhatná el magáról, hogy birtokában van a genezis titkainak. Ezért aztán önkényesnek látszik, de mégis indokolható, ha ezúttal a *Magyar Szófejtő Szótár* (1941) és *A magyar nyelv életrajza* (1963) című könyveire esik a választás. Mindkét munkája érett tudóskorának a terméke. Előtte és utána is százával sorakoznak a jelesebbnél jelesebb könyvek, dolgozatok és tanulmányok, 1923-tól kezdve még jó fél évszázadig, a halála után megjelent utolsó kéziratáig, felfogásunk szerint mégis e kettő látszik legjellemzőbbnek munkái közül. Be kell azonban vallani, hogy vannak e választásnak pusztán személyes okai is. Bárczi szótára akkor jelent meg, mikor e jegyzet írója éppen megkezdte egyetemi tanulmányait, s így az e nemben akkor a nyelvtudomány legfrissebb eredményei és legnagyobb teljesítményei közé tartozott. A másik említett könyvet pedig valójában nem is csupán nyelvtörténeti szintézisnek, hanem a magyar műveltség történetének tartja a tudományos közvélemény, az egyetemes magyar kultúrhistoria nagyszabású összefoglalásának, mégpedig azzal az ésszerű érveléssel, hogy a nyelv az emberi ismereteknek, a mindenkori emberi tudásnak és a nép műveltségi állapotának hű tükré és nómenklatúrája. Maga Bárczi mutatott rá igen nagy nyomatékkal munkatársai előtt a nyolcvanadik születésnapja alkalmából rendezett összejövetelen, hogy „a nyelvésznek az egész életet magába kell ölelnie, hogy feladatának megfelelhessen”. *A magyar nyelv életrajza* című műve éppen ilyen koncepciója folytán tölthette be művelődéstörténeti funkcióját is, hisz alig szorul bizonyításra, hogy a nyelv élete híven tükrözi az ember teljes életét, fizikai és intellektuális világát. Voltaképpen ez a gondolat rejlik Bárczi egész nyelvboldcséletének a háttérében is. A *Magyar hangtörténet* című könyvében írja: „... a magyar nyelv történetének történelem előtti részében korhatár megjelölése céljából nem nyúlhatunk nyelvi eseményekhez”. Ha pedig az írásbeliség előtti korszak nyelve, illetve annak „eseményei” számunkra ismeretlenek, s csak azt tudjuk, hogy a nyelv „szakadatlanul, megállás nélkül változó valami”, akkor a nyelvtörténetnek, ha méltó akar maradni a tudomány nevére, egyrészt folytonosan változtatnia-tökéletesítenie kell módszereit, másrészt más diszciplínákat is be kell építenie érvanyagába, kutatási eljárásaiba, természetesen mindenekelőtt a historiai tudományokat. Úgy véljük, éppen ebben keresendő Bárczi Géza múlhatatlan érdeme. Abban, hogy minden addiginál komplexebbé tette a nyelvtudományt, annak érdekerét hatalmasan kitágította, s elődeinél merészebben és avatottabban vonta be szaktudományába másféle ágazatok eredményeit is. Erre enciklopédikus tudása, szintetikus látásmódja, a jelenségek közötti összefüggések rendszerének a felismerése tette képessé. Nyelvszemléletének a lé-

nyegét tehát abban a felismerésében lehetne összefoglalni, hogy a nyelv az emberi gondolkodás testet öltött valósága. Közelebb kerülünk ennek a lényegéhez, ha követjük okfejtése menetét. „A mai nyelvünket beszélő emberi közösség gondolkodásának fejlődése tárul fel előttünk a nyelvtörténet segítségével sok ezer éves távlatban, rajta keresztül követhetjük az emberi tudatnak bővülését, színesedését, s figyelhetjük meg, miként emelkedik fokról fokra az ember, a mi elődünk, az őt környező világ fölébe. A kezdetleges, csak a mában élő, csak térképzettel rendelkező vadembertől a bonyolult, finoman differenciált agyú, mindenféle viszonyulásra reagáló civilizált emberig végigkísérhetjük a nyelven azt a nagy átalakulást, aminek köszönhetjük, hogy azok vagyunk, amivé lettünk. És általában feltárul a nyelv történetében az egész múlt, annak minden küzdelme, erőfeszítése, győzelme, sőt öröme és fájdalma is.”

A statikus és a dinamikus nyelvfelfogás közötti különbség nemcsak szerzőnk elvont „nyelvélettani” munkáiban kifejtett tételeivel illusztrálható, hanem a lexikológia elméletét gazdagító, egyszersmind a gyakorlatban kifejtett szótárszerkesztői tevékenységével is. Jól tudjuk, hogy újszólván egyetlen összetevőjük (cél, módszer, a nyelvtudomány korra jellemző fejlettségi állapota, a felvett szókincs terjedelme, a nyelvtani felszereltség stb.) sem teszi alkalmassá őket az összehasonlításra, mégis a jelzett kétféle nyelvszemlélet eltéréseinek jellegére világíthat rá, ha összevetjük egyfelől Czuczor Gergely és Fogarasi János az MTA megbízásából készített szótárát (*A magyar nyelv szótára*, I–VI. 1862–74) Bárczi említett *Magyar Szófejtő Szótárával* (1941). Természetesen nem eltérő rendeltetésükre s egyéb említett különbségeikre akarjuk felhívni a figyelmet, hanem a nyelvfelfogás (-tudat, -bölcselet, -szemlélet) eltéréseire. Jóllehet Czuczorék (jobbára Herder evolucionista tanainak a hatására) maguk is vallották, hogy a nyelv nem mozdulatlan, örök időkre megformált szubsztancia („... a nyelv gyermekora, előmenetele, virágzása s megromlásának filozófiai történetei” foglalkoztatják őket), mégis a „kész elemek”, a „szabályok”, tehát az állandóság összetevői jutnak túlsúlyba a nyelvről való gondolkodásukban. A változatlan összetevők, a „nyelvhasználati szabályok” Bárczinál már közel sem ily számottevő elemek, sőt tudatosan valjja, hogy a nyelvről való szilárd ismereteink igen hézagosak, annak ellenére, hogy a mibenlétének a feltárására (a szavak keletkezésére, alakváltozatainak törvényszerűségeire, rendszerbeli meghatározóira stb.) irányuló munkánk „voltaképpen századokkal ezelőtt kezdődött, szakadatlanul folyik, soha nem ér véget”. Bizonyára az sem lenne túlzás, ha azt mondanánk, hogy szófejtéssel, a szavak eredetének, hang-, alak- és jelentésváltozásainak a kérdéseivel az ember azóta foglalkozik, amióta megalkotta első szavait. A nyelv keletkezésének a talánya meg éppen a hitregék korába nyúlik vissza. Nehogy megtévesszen azonban bennünket az a kifejezés, hogy amióta az ember „megalkotta első szavait”. A szó ugyanis nem elevelenszülő anyaállat ivadékaként jön a világra, sem pedig úgy, ahogyan egy műalkotás kerül ki a művész keze alól. Inkább hosszán tartó fejlődésről, szakadatlan formálódásról beszélünk, arról, hogy a szavak sohasem voltak s ma sincsenek „megalkotva”, azaz változatlan s végleges formába öntve. A „szófejtés”

szót Kazinczy már a múlt század elején használta, mintegy hetven évvel Czuczor és Fogarasi akadémiai szótára előtt, de ők akkor valószínűleg még túlságosan egyéni és egyszeri alkotásnak tartották (a stilsztika nyelvén szólva: hapax legomenonnak), azért szótáruk 1870-ben kiadott kötetében csak utalnak rá, de még nem tartják szótározható alaknak („szófejtés I. szövelemzés”). Ez utóbbi címszó alatt olvashatjuk a következőket: „Nyelvészeti működés, kutatás, melynek feladata kimutatni, mily elemekből, s mily nyelvhasznolati szabályok szerint állottak össze a szók.” Bárczi azonban nagyon jól tudja, hogy ezek az elemek és szabályok mennyire mülékonyak és átmeneti érvényűek. Százszámra idézhetnénk a fentebbihez hasonló aforisztikus megállapítását a „soha véget nem érő” szófejtő munkáról, nyelvfilozófiája alaptételéről, amelyek közös nevezőjeként a dinamikus nyelvszemléletet nevezhetnénk meg. E történeti „mozgástan” törvényszerűségeire vonatkozó megállapításaiban ismerjük fel Bárczi munkásságának egyik legjellegzetesebb vonását.

Nem lesz fölösleges tehát erről az oldalról is egy-két pillantást vetnünk a *Szófejtő Szótárra*. A nyelvész szakembert, különösképpen a lexikográfust, a műérényeinek megállapításakor természetesen nem a miénkkel azonos értékaspektusok érdeklik, hanem elsősorban a szerző szótártami elvei, nézetei, gyakorlata, illetve etimonjainak hiteles vagy éppen téves volta. Más azonban a nézőpontja a szellemi életközösség tágabb tereire figyelő irodalom- és művelődéstörténészeknek, akit már nem szigorúan az említett nyelvtudományi diszciplínára nézve döntő fontosságú tényezők foglalkoztatnak, hanem inkább annak a jó fél évszázadot felölelő korszak szellemiségének a változásai, amelyek a szóban forgó szótár megjelenésétől számítva bekövetkeztek, s kihatnak funkciójának értelmezésére, összefüggésben persze a nyelvszemléletünkben, illetve a nyelvről és a nyelvtudományról való gondolkodásunkban bekövetkezett változásokkal. Maga az a körülmény, hogy minden szükséges esetben a szerző kitér a jelentéstörténeti kérdésekre, arra mutat, hogy nem kizárólagosan alakítani vonatkozások állnak figyelme előterében, hanem a szókészlet fogalom- és jelentéstartalma, annak változásai, derivátumai, követve a nyelv történeti alakváltozásait az időben – a forrástól a mába vezető úton. A *Szófejtő Szótár* megjelenésekor az irodalomtörténész Bóka László indokoltan állapítja meg a *Nyugatban* (1941., 575. l.), hogy „Nagy öröm, tudománynak, irodalomnak közös öröme, hogy Bárczi Géza most mégis megvalósította” a sok évtizedes álmot, az írók, költők, nyelvtudósok számára egyaránt oly rendkívül jelentős művet. Tudvalévő ugyanis, hogy nemcsak Gombocz és Melich 1914-ben megkezdett (de még harminc esztendő múltán, 1944-ben is csak az F betűig elkészült, majd annál meg is rekedt) nagy Etymológiai Szótárát tekinthetjük előzménynek, legalábbis kezdeménynek e tekintetben, hanem akár az 1862-ben megkezdett Czuczor–Fogarasi-féle értelmező jellegű szótárt is, hisz maguk a szerzők mondják: „Etymológiát (. . .) szótárrírónak elhagyni nem szabad; az által világosodik fel nyelvünk története, szavaink értelme, s új szók alkotására csak a szószármaztatás törvényeiből lehet szabályokat venni.” A maguk módján tehát már Czuczorék is hangoztatják, amit Bárczi művének megjelenésekor Bóka is

kiemel: „Ahol szükséges, utalás történik a szó jelentéstörténetére, ami a szótár művelődéstörténeti értékét emeli.” Röviddel megjelenése után – *Magyar Csillag*, 1943. I. 1. – Deme László szintén nagy nyomatókkal mutat rá a szótár szerepére egy, a művelődésünkre jellemző fogyatékoság felszámolásában. Kifejti, hogy tudósaink igazán nagy eredményeiről a nagyközönség csak nagy késéssel s rendszerint elferdítve értesül, s hogy ily módon szüntelen mélyül a szakadék a szellemtudományok kiváltságosai s azok között, akiknek az érdekét kellene szolgálniuk. „E ferde állapot megszüntetése volt Bárczi Géza egyik célja, s részben ennek köszönhetjük a Magyar Szófejtő Szótár megszületését is.” Ez azonban csak a szótár társadalmi életben betöltött funkciójára vonatkozik. Magát a munka konkrét eredményét pedig (mint a másik idézett véleményező is) Deme abban látja, hogy: „A szerző itt a magyar szókincs rétegein keresztül szinte tökéletes vázlatát adja a magyar művelődés történetének, a műveltségi fogalmak és ágak eredetének. S valóban: őstörténetünk másképp elérhetetlen részleteire, műveltségünk komponenseinek egyébként kideríthetetlen eredet-kérdéseire a nyelvészet adja meg a választ.”

A háború utáni lingvisztikai szakirodalom általában úgy nyilatkozik Bárczi e munkájáról, mint a lexikográfia európai szintű, tudományos igényeket kielégítő, de ugyanakkor népszerűsítő szándékkal készült alkotásáról; a szókincsvizsgálat klasszikus értékű eredményéről, amelynek azonban kézikönyv jellege is világosan felismerhető. Az elismerő értékelés nyomában járó óvatos fenntartás az egész tudománytörténeti periódus kísérő jelensége volt, s alkalmasint arra szolgált, hogy még a Kossuth-díjas akadémikust is emlékeztesse: elvi állásfoglalásai és módszertani eljárásai egy meghaladott polgári gondolkörben, a magyar nyelvtudomány „vaskorában” alakultak ki, s így érthető, hogy bizonyos kitételei és megállapításai – mint ahogy magáról a nyelvről s a lingvisztika feladatairól vallott nézetei sem – „nem tükröztetik eléggé a marxista szemléletet és a dialektikus módszert”. Érdemesnek látszik azonban összevetni Bárczi szerény, három és félszáz oldalas, kb. 6000 címszavas Szófejtőjét a mintegy három évtizeddel később megjelent háromkötetes (egyenként több mint ezer oldalas) történeti-etimológiai szótárral (*A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest, I. 1967; II. 1970; III. 1976). Az összehasonlítás eredménye korántsem az, hogy itt két, tudományos szintjükre nézve alacsonyabb, illetve magasabb rendű munka áll szemben egymással, s hogy az utóbbiban a „marxista szemlélet” üli diadalát. A köztük lévő valóságos különbség egyszerűen arra megy vissza, hogy Bárczié egyedi-egyéni vállalkozás terméke, az utóbbi pedig rangos intézetek legképzettebb lexikográfusainak vállaltve végzett munkája, amely anyagiakban, szervezési vonatkozásokban s minden egyéb kapacitás dolgában összehasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények között készült. Ez megmutatkozik az utalás- és hivatkozásrendszer gazdagságában, a tudományos apparátus sokoldalúságában, s azoknak a kutatási eredményeknek a felhasználásában is, amelyekkel a nyelvtudomány időközben egyébként is gyarapodott. A két koncepció eltérései kitűnnek a bevezetőkből is. Bárczi Tájékoztatójában (célzasképpen pl. hangfejlődési tendenciák kiderítet-

lenségére s más hiányosságokra) többek között ezt olvashatjuk: „E szótárnak nem az a feladata, hogy a tisztázatlan kérdések megoldására törekedjék. Évtizedek, egész nyelvésznevezékek áldozatos munkájára volna szükség, hogy számottévó mértékben csökkentsük az ismeretlen vagy bizonytalan eredetűnek jelzett szavak számát.” Ezért írja a továbbiakban, talán túlzott tartózkodással is: „... mi nem akarhattunk egyebet, mint e tevékenység eredményeinek fontosabb részeit megismertetni a magyar közönséggel”.

A történeti-etimológiai szótár már nem a „nagyközönség” elvárásaira van tekintettel, hanem feladatának és rendeltetésének megfelelően arra törekszik, hogy – mint az Előszóban olvassuk – a tudomány igényeit elégítse ki. Ezért „összegezi, kritikailag értékeli és a szükséges kiegészítésekkel bővíti azt a hatalmas szótörténeti-etimológiai ismeretanyagot, amely a magyar szókészlet kutatásában főhalmazódott. (. . .) Szintézis voltához illően munkánk célja természetesen az is, hogy a szakembereket további részletkutatásokra ösztönözze . . .” A két koncepció között rendeltetésüket illetően csak látszólagos a különbség. Bárczi „nagyközönsége” a hatvanas évek végén s a hetvenes években már egy kissé kompromittált fogalomnak számít: kedvezőtlen értelemben vett „osztálytartalom”-jelentés kapcsolódik hozzá, a beszédgyakorlat ugyanis a múltban a „szellemi elit”, a „művelt úri osztály” stb. fogalmaival társította. Ezért aztán a történelmi-etimológiai szótárban a Bárczi által emlegetett „magyar közönség” s vele összefüggésben a szótár feladata is másféle megfogalmazást nyer, holott a lényegét tekintve azonos szótárhasználókról és célkitűzésekről van szó: „Arra törekszünk, hogy mindazok a különféle szakterületeken dolgozó kutatók, akik a magyar nép anyagi és szellemi művelődésének folyamatát, ennek egészét vagy egyes részleteit vizsgálják, forrásanyagot találhassanak benne, tanulságokat meríthessenek belőle, segítséget kaphassanak tőle.”

Elődeivel szembeesítve s utódja mellé állítva Bárczi e kiváló szótáráról bizvást elmondhatjuk, hogy történelmi megalapozottsága és megbízhatósága, szókészlet-tani vizsgálódásában alkalmazott újszerű eljárása, nem utolsósorban pedig feldolgozott nyelvi anyagának a magyar művelődés mélységeibe világító fénye olyan erények, amelyek gazdagon kamatoztak mind *A Magyar Nyelv Ertelmező Szótár*ában, mind pedig a történelmi-etimológiai szótárban, amelyek munkálataiban Bárczi szintén vezető-irányító szerepet töltött be.

*

Az átfogó historikus szemlélet valóságos remeke *A magyar nyelv életrajza* címen 1963-ban megjelent könyve. Mint ahogyan a fentebb jellemzett *Szófejtő Szótárnak* az erényeit sem anyagának bőségében, tárgyának részletekbe ható aprólékos elemzésében vagy elméleti fejtegetéseinek a mélységében kell keresnünk, hanem a magyarság nyelvi múltjában tükröződő kultúra széles szemhatárú feltárásában, ugyanígy e művének a minőségét is abban ismerjük fel, hogy elemzései felszínre hozzák kulturális örökségünk homályban maradt, kevésbé ismert és tudatos rétegeit, s ezzel új megvilágításba helyezi a nyelvet gyökeréig

átható műveltségünket. Ha már a *Szófejtő Szótár* értékeit a nyelvtudományon túlmenően a korabeli kritika az irodalomra s a kultúrára nézve is egyaránt fontosnak tartotta, még inkább vonatkozhat ez a megállapítás erre a könyvre, sőt Bárczi egész életművére, amelyről Rónay László teljes joggal írja az *Úzenet* 1981. évi negyedik számában, hogy „... egykétik érezhetik magukénak a nyelvészek és az irodalmárok”. A magunk részéről azonban ebbe a sorba fenntartás nélkül beillesztenénk az irodalmárokon kívül a magyar kultúrának az anyanyelve közegében tevékenykedő minden művészt.

Szakirodalmunkban aligha létezik még egy olyan tág horizontokra kitekintő nyelvtörténet, amely akár csak megközelítőleg is ennyire komplex módon mutatná rá az élet, a nyelv s a kultúra szoros egymásrautaltságára s összefüggéseire. Kolozsvári Grandpierre Emil egy szellemes ötletnek látszó, de mélységesen igaz kritikai véleménye szerint: aki a magyar nyelvújítás bonyolult problémavilágának a mélyére akar hatolni, az eligazításért ne a szakmájában „perfekt” nyelvtudóshoz forduljon, hanem a történész Kosáry Domokos tizennyolcadik századot tárgyaló művelődéstörténeti monográfiájához. Nos, ennek analógiájára mi is elmondhatjuk, hogy az, aki a magyar művelődés történeti folyamatainak mélyvonulatával és lényegi elemeivel szándékozik megismerkedni, annak nem valamilyen pozitívista történészhez kell fordulnia, hanem a nyelvtudós Bárczi e kapitális munkájához.

Nekünk ezúttal sem az a dolgunk, hogy fejezetről fejezetre haladva mutassuk be a könyv nyelvészeti számára jelentős eredményeit, s méltassuk hozzájárulását a magyar lingvisztikai tudományhoz. Ennek szaktanácskozások tárgyának kell lennie, mi viszont éppen Bárczi szaktudományon túlmutató univerzális szellemére kívánunk rámutatni, arra a tudós alkatra, aki kultúránk életfolyamatait döntően befolyásoló nyelvi eseményekre irányítva figyelmünket egyaránt sikerrel kerüli el mind a szakmai szűkkeblűséget, mind pedig a híg általánosítások veszélyét. Elvi álláspontjának néhány sarkalatos, markánsan megfogalmazott tételére kell hivatkoznunk az *Előszó*ból, amelyeknek a jegyében indítja fejtegetéseit, majd pedig a *Zárószó*ból, amelyben mintegy összegezi gondolatmenetét.

Úgy véljük, egyetlen munkája sem bizonyítja oly meggyőzően annak a már idézett véleményének az igazságát, hogy „a nyelvészek az egész életet magába kell ölelnie, hogy feladatának megfelelhessen”, mint ez a könyve. Nyomatékkal rá kell azonban mutatnunk, hogy Bárczinak az e művében is érvényre jutó fenti elvben nem a „történelmi materializmus” nyelvtudományra is kötelezővé tett vezérelvének kíván eleget tenni, más szóval nem egyféle materialista társadalombölcseletből indul ki fejtegetéseiben. Az „egész élet” nála korántsem azonos annak csupán termelési–gazdasági–társadalmi szerkezetével, amire egy nyelvfilozófia épülhet, így az „egész élet” elemeinek az összefüggésrendszerre nem az alap- és felépítmény leegyszerűsített ok–okozati kapcsolatát jelenti. A nyelv életében ezer és ezer olyan összetevő jut kifejezésre, amit nem lehet visszavezetni erre az elemi viszonyra. Ezért egyértelműen kimondja, hogy nem a nép és a társadalom, hanem a nyelv történetének a megírását tartja felada-

tának, de mivel az örökölt nyelvi tények természetszerűen megőrzik a nyelvet beszélők gondolkodásának a jellegzetességeit, életük tárgyi vonatkozásait, társadalmi, történelmi, kulturális komponenseit, illetőleg azok lenyomatát, így annak, aki a nyelv történetével foglalkozik, szükségszerűen ez utóbbiakkal is tisztában kell lennie: „Igyekezünk tehát rámutatni azokra a legfontosabb szálakra is, amelyek a nyelv történetét a nép sorsával összefűzik. Annak persze nem sok értelme lett volna, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődést, a fontosabb politikai és katonai eseményeket hiánytalanul összefoglaljuk vagy felsoroljuk. E munkának nem ez a célja és nem ez a tárgya. Meg kellett elégedni azoknak a fontosabb mozzanatoknak nem is fölvázolásával, hanem inkább csak jelzésével, melyek a nyelv életére közvetlenebb hatást gyakoroltak (. . .) Nem a magyar nép, hanem a magyar nyelv történetét adjuk itt . . .”

*

Nem ránk tartozik, de a jelen körülmények között el sem képzelhető, hogy e centenárium alkalmából hiánytalanul feltárjuk Bárczi Géza tudományos életművét, felrajzoljuk életpályájának teljes ívét, kijelöljük a helyét a magyar nyelvtudomány történetében, kritikai vizsgálat tárgyává tegyük eredményeit, s szembesítsük az övétől eltérőekkel, s hogy felmérjük opusának minden dimenzióját. Mindenképpen feladatunk azonban, hogy rávilágítsunk gondolatainak, emberi magatartásának s tudományos felfogásának példamutató voltára. Arra, hogy egyike volt a magyar szellemi élet kiválóságainak, akiknek köszönhetjük, hogy a meddő, csonka s bénult tudományos élet a két háború közti korszakban („a torzók kora”, írja Bárczi ezekről az évtizedekről) ismét maghához tért aléltóságából. Bizonyos, hogy nem kis részben az ő érdeme, hogy nyelvtudományunk új, minőségi tartalmakkal telítődött, s hogy szemléletében is modern, humánus és realiztikus vonásokkal gyarapodott; hogy mélyreható tisztulási folyamaton ment át, amelynek során kiszűrődött belőle a nyelvi és kulturális felsőbbrendűség örökölt, torz és avult felfogása, s helyt adott, többek között, egy olyan meggyőződésnek, amely már nem azt hirdeti, hogy „az egyik nyelv többet ér, mint a másik, csak azt, hogy m á s. És ez a m á s teszi értékes színné az emberi műveltség tarka képében”.

Elmondottuk, hogy a jelenlegi viszonyok között mire *nem* vállalkozhatunk a centenárium évében. Mutassunk rá azonban, hogy mit tehetünk s mit kell megtennünk egy megírandó Bárczi-monográfia munkálatainak előmozdítása érdekében.

A vele egy égalj alatt születettek természetes feladata, hogy tüzetesen megvizsgálják Bárczi életének legkorábbi szakaszát, szülővárosában, Zomborban leélt első tizenhét évét, amelynek a vége felé minden bizonynyal földeregték benne, ha még nem is hivatástudatának, de hivatásérzetének bizonyos elemei. A neveléslelektan ismerői szinte egybehangzóan mondják, hogy az indulati és ösztönlény ebben az életkorban teszi meg legfontosabb lépéseit az értelmi lényé válás útján, s hogy ennek az életszakasznak a végéig voltaképpen min-

den lényeges mozzanatát megéli későbbi életének, így az, ami ez után következik, valójában csak újraélése a már megéltnek egy magasabb szinten. Az idősebb kortárs, Móricz Zsigmond egy egész élet tapasztalatait sűríti bele első tíz életévét feldolgozó művébe, az *Eletem regényébe*: „Tízéves koromig több történt velem, mint azóta ötven év alatt. Írhatnám még a világ végéig, az életem végéig. Minek. Ennél többet nem mondhatok magamról.” Élete gyökereinek feltárásával azonban nemcsak Bárczi egyéni sorsára derítenénk fényt, hanem a magunk század eleji világára is, mert épp egy ilyen mély élményanyag megismerése révén tárulkozna fel többek között a város s a zombori gimnázium szellemisége, amely valóságos értelmiségi műhelynek számított ez idő tájt, különösen ha az onnan kikerült írók, tudósok, költők s más szellemi emberek sorát vesszük figyelembe. Elsősorban mégis Bárczi tehetségfejlődésének útját világítaná meg egy ilyen elemzés, azt tehát, amit a pszichológusok az alkotóképességek társulásának mondanak, s amiről – föltételezésünk szerint – Bárczi nyelvvizsgálati módszerének a komplexitása, egységbe foglaló képessége is tanúskodik.

Szükséges lesz majd a leendő nyelvtudós költői zsenyéinek az elemzése is: képzet- és képzeletvilága, asszociációinak természete, képanyaga, nyelvkezelése, a diákversek fogalmi kerete, a családnyelv és a környezeti nyelv befolyása, a szókincsörökség, a kulturális közeg tükröződése az ifjú Bárczi írásos megnyilatkozásain, szereplése az egykorú zombori sajtóban. A későbbi évtizedekből: szövegei a rádióban, a vajdasági lapokban, folyóiratokban s egyéb kiadványokban, illetve a tevékenységről szóló beszámolók, fellépéseivel, szereplésével, egyéni és intézményi kapcsolataival foglalkozó cikkek, riportok, előadások; a szülőtáj képe és emléktárájának kiszűrése írásaiból és munkásságából stb.

Mindez csak szerény hozzájárulás lehet a modern magyar nyelvtudomány e jeles alakjának a megörökítéséhez; adat és adalék egy tudományos opus sarkpontjainak rögzítéséhez. De talán mégis több, mint rutinszerű, szokványos, lélektelen emlékezés egy kerek évfordulón.